

PLANIFICACIÓN LINGÜÍSTICA DE BAIXA INTENSIDADE: O CASO GALEGO¹

ANXO M. LORENZO SUÁREZ
Universidade de Vigo

Resumo

O obxectivo deste traballo céntrase na presentación e valoración do modelo de política lingüística que se desenvolveu en Galicia desde os poderes públicos galegos para a revitalización social da lingua galega, desde 1980 ata a actualidade. Argumentamos que o modelo galego de política lingüística institucional está baseado nunha acción lingüística pouco intervencionista e na realización dunha planificación lingüística de baixa intensidade, posta en marcha a partir dunha determinada interpretación da situación sociolingüística da lingua galega, dunha determinada ideoloxía lingüística e dunha concepción das prácticas planificadoras centrada no intento de non provocar ningún tipo de conflictividade na sociedade galega por motivos lingüísticos.

¹ Versións preliminares deste traballo foron presentadas no *Congreso Mundial de Políticas Lingüísticas* (Barcelona, 2003) e no *Simposio de Políticas Lingüísticas e Integración Regional* (Bos Aires, 2004). Agradezo os comentarios e suxestións sobre diferentes partes do artigo realizadas por Henrique Monteagudo (U. de Santiago de Compostela), Fernando Ramallo (U. de Vigo), Azucena Palacios (U. Autónoma de Madrid) e Brauli Montoya (U. de Alacante). Tamén tiveron en conta ideas e argumentos proporcionados por Graciana Vázquez Villanueva e Elvira N. de Arnoux (ambas da U. de Bos Aires), e de Lía Varela (École de Hautes Études, París). En calquera caso, as interpretacións e os posibles erros cometidos son responsabilidade exclusiva do autor.

Palabras clave: planificación lingüística, política lingüística, avaliación, Galicia.

1. Introducción

A política lingüística institucional levada a cabo en Galicia a favor da lingua galega contextualízase nos procesos de recoñecemento oficial e de recuperación social e institucional das linguas propias iniciados en España tras a restauración democrática en 1975. A finais desa década comeza unha etapa de forte intervención institucional e social en Cataluña, Comunidade Valenciana, Baleares, País Vasco, Navarra e Galicia, principalmente (cf. Turell, 2001; Siguan, 1992).

O modelo galego de intervención lingüística institucional, desenvolvido desde 1980 ata a actualidade, é o obxecto de estudo deste traballo. O obxectivo que nos propoñemos nestas páxinas é caracterizar ese modelo, tal como foi elaborado e implementado por parte dos poderes públicos galegos para a revitalización social contemporánea do galego, modelo que se basea nunha concepción determinada da situación sociolingüística de Galicia e nunha forma de aplicar a planificación lingüística. Tendo en conta que o modelo implementado en Galicia tivo consecuencias sobre a vitalidade social, institucional e demográfica da lingua, é preciso que analicemos tales consecuencias para avaliar as bondades ou as limitacións do dito modelo. En última instancia, trátase de determinar en que medida estamos ante unha forma de intervención lingüística susceptible de servir como exemplo para comunidades que se atopan en contextos sociolingüísticos e socio-políticos semellantes.

A aprobación en setembro de 2004 do Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega, o acordo de modificación ortográfica aprobado pola Real Academia Galega en 2003, e o cambio político de xullo de 2005 abren un novo escenario socio-político e tamén lingüístico na Galicia actual. Pasar revista aos modelos e ás dinámicas sociolingüísticas destes anos pasados preséntase-nos como unha tarefa de análise que ten, por riba de calquera outro aspecto, unha vocación prospectiva, na medida en que a

revisión dos modelos de xestión lingüística implementados deberá conducir a reformulacións e cambios dos ditos modelos na acción lingüística futura.

A lingua galega chega ao último cuarto do século XX nunha situación sociolingüística complexa². O proceso de substitución social do galego polo castelán, que comezara no século XIX, acelérase considerablemente ao longo do século XX, a medida que Galicia se moderniza e se urbaniza. Na etapa da ditadura franquista (1939-1975), ademais de supoñer unha fase de ocultación social e política así como de persecución pública da lingua galega, agudízase o proceso substitutorio, xa que é neste período cando se acelera o despegue social e económico de Galicia e o cambio demográfico xestado coa urbanización.

O dito proceso substitutorio foi excepcionalmente lento no caso galego e non afectou de forma uniforme nin a todo o territorio galego nin a todos os grupos sociais, algo que está ben documentado noutros procesos substitutorios por todo o planeta. Como resultado dese proceso lento e non uniforme, os indicadores actuais da demografía lingüística en Galicia son relativamente positivos para o galego, cunha taxa alta de falantes iniciais e habituais de galego, situados principalmente nas áreas máis rurais e nos usuarios de maior idade.

Por exemplo, se observamos os datos demolingüísticos máis recentes, comprobaremos que máis de 1.400.000 galegos utilizan sempre o galego (correspondente ao 56,8% da pobo-

² Pode consultarse unha panorámica xeral do contacto entre galego e castelán nos traballos de Monteagudo & Santamarina (1993) e de Fernández Rei (1996). Para observar a dimensión demolingüística, son de consulta obrigada os datos do *Mapa Sociolingüística de Galicia* (cf. Seminario de Sociolingüística da RAG, 1994, 1995, 1996). Datos macrosociolingüísticos actualizados proceden do Instituto Galego de Estatística mediante o *Censo de Poboación e Vivenda* de 2001 (cf. IGE, 2001) e da *Enquisa sobre as condicións de vida dos galegos* de 2003 (cf. IGE, 2004). Por outra banda, segue sendo significativa a información comparativa sobre o coñecemento e uso das linguas de España publicada polo Centro de Investigacións Sociolóxicas (cf. CIS, 1994, 1999). E para afondar na caracterización da situación social, pódense consultar distintos traballos significativos: Fernández (1991) e Rodríguez Neira (2003). Finalmente, respecto da situación actual e o futuro do galego, véxanse as reflexións contidas en Bouzada (2003), (2005).

ción), máis de 780 mil utilízano ás veces, (o 30,3%), e algo máis de 330 mil non o usan nunca (o 12,9%). Estes son datos procedentes do *Censo de Poboación e Vivenda* de 2001 (cf. IGE, 2001). E se temos en consideración a información lingüística da enquisa de condicións de vida das familias galegas en 2003 (cf. IGE, 2004), obtemos os seguintes resultados no tocante á distribución da lingua habitual no total de Galicia.

Cadro 1. Lingua habitual en Galicia

	<i>Porcentaxe</i>
<i>Só galego</i>	42.62
<i>Máis galego ca castelán</i>	18.38
<i>Máis castelán ca galego</i>	18.72
<i>Só castelán</i>	19.75
<i>Outra(s) lingua(s)</i>	0.53

Fonte: IGE (2004)

Tendo en conta estes datos, constatamos que na actualidade máis do 60% da poboación utiliza o galego sempre ou preferentemente, case o 19% utiliza máis o castelán có galego, e case o 20% é monolingüe en castelán. Malia o avance indubidable da castelanización, o galego segue gozando hoxe dunha saúde demolingüística importante³.

Se deixamos as porcentaxes de lingua habitual ou de uso lingüístico e nos achegamos a outros indicadores da vitalidade do galego, detéctanse determinados aspectos negativos. Faise patente no caso do galego en Galicia unha importante falta de prestixio social da lingua: o galego serve moi escasamente para avanzar socialmente e a lingua non aparece vinculada solidamente a referentes de poder e de status social, fóra dos referentes estritamente culturais e literarios. Aínda que a situación cambiou considerablemente nos últimos trinta anos, os prestixios

³ Manexamos neste sentido os datos do estudo realizado pola Comisión de Lingua e Sociedade do Consello da Cultura Galega, estudo que verá a luz proximamente: *A situación sociolingüística de Galicia (1992-2003)*. Santiago de Compostela: Sección de Lingua do Consello da Cultura Galega

sociais do galego seguen sendo sensiblemente inferiores aos que se lle adxudican e se vinculan co castelán.

Paralelamente á posta en marcha do proceso substitutorio do galego polo castelán, foise xestando a partir da segunda metade do século XIX un 'discurso alternativo', que tendeu a situar a lingua galega nun lugar central da identidade galega e, co paso do tempo, foise considerando que a lingua debía ser protexida legalmente e recuperada institucional e socialmente (cf. Mariño, 1998; Monteagudo, 1999; e Hermida, 1992). Se no século XIX viu a luz o 'rexurdimento' (que malia non ter primariamente un obxectivo lingüístico comezou a xeira de reivindicación da lingua), no século XX principia a preocupación pola dignificación, oficialización e potenciación social e institucional do galego. Posteriormente, nos anos sesenta e setenta do século XX, comeza a se desenvolver o discurso e o proceso da 'normalización lingüística'⁴. A medida que avanza a castelanización de Galicia e se acentúa a represión lingüística e cultural do franquismo, os axentes sociais e políticos máis comprometidos asumen a normalización como un obxectivo prioritario na modernización socio-política de Galicia. De feito, a creación de estruturas públicas para a intervención favorable ao galego é un dos froitos da mobilización social a prol da normalización do idioma. En consecuencia, a mesma existencia da política lingüística institucional debe interpretarse como un logro da mobilización social a prol da normalización lingüística.

Polo tanto, a complexidade da situación actual radica na continuación dun proceso substitutorio, que como todos os procesos desa natureza son multidimensionais e diversos, e no asentamento dunha reivindicación de 'normalización lingüística' na sociedade galega.

Para presentar algunhas das características estruturais do modelo de política e planificación lingüística institucional desenvolvido polos poderes públicos galegos é preciso formular,

⁴ O éxito deste concepto, xerado na sociolingüística catalana, en Galicia foi parello ao seu éxito noutros contextos sociolingüísticos da periferia española e doutras comunidades europeas con lingua minoritaria (cf. Boix & Vila 1998: 316 e ss.).

aínda que sexa tentativamente, unha avaliación multidimensional das actuacións e dos seus resultados. Ademais de realizar unha revisión dos principais elementos que conformaron a praxe planificadora (cf. Monteagudo 1997; Cidadanía 2003; Lorenzo 2001; e Lorenzo, a saír), é necesario ter en conta dous planos complementarios: por un lado, o plano das ideoloxías lingüísticas e planificadoras que sustentaron o discurso lingüístico das institucións públicas galegas; e, por outro lado, a propia dinámica das prácticas planificadoras levadas a cabo, realizadas mediante liñas de actuación diversas en diferentes sectores sociais e institucionais.

Entendemos a política lingüística como un construto teórico e práctico que se sustenta en dous piares principais. O primeiro piar está formado polo conxunto de ideas sobre as linguas, os seus falantes, o lugar das linguas na sociedade etc., é dicir, unha ideoloxía lingüística no sentido de perspectiva social sobre as linguas e de visión lingüística da sociedade. Usamos, polo tanto, o concepto de ideoloxía lingüística co sentido de crenzas e intereses sobre o valor e representacións sociais dunha lingua que un actor social ten e transmite. Das ideoloxías lingüísticas derívanse, implícita ou explicitamente, uns determinados obxectivos lingüísticos.

E o segundo piar básico está conformado polo conxunto de actuacións, accións e actividades postas en marcha para cumprir os obxectivos lingüísticos buscados. Ese conxunto constitúe as prácticas planificadoras e son habitualmente a parte máis visible das políticas lingüísticas. En boa lóxica, as prácticas planificadoras acomódanse aos obxectivos lingüísticos que se derivan das ideoloxías dos axentes da política lingüística.

En consecuencia, partimos de que toda política lingüística se substancia en prácticas planificadoras concretas, consistentes en estratexias e actividades de revitalización formal e funcional da lingua en cuestión. Toda política lingüística ten a súa base intelectual en determinadas ideoloxías lingüísticas, que se corresponden normalmente coas ideoloxías dos grupos sociais ou políticos que son os axentes e/ou os actores principais da xestión lingüística. Esas ideoloxías determinan o alcance cualitativo e

cuantitativo da política lingüística e, polo tanto, delimitan o rango esperable de prácticas planificadoras (a súa extensión, o tipo de actividades realizadas, a capacidade de incidencia social etc.). E viceversa: a análise das prácticas planificadoras pon de relevo as ideoloxías que sustentan a política lingüística dos xestores lingüísticos.

1. Planificación e política lingüística en Galicia

Examinamos nesta sección do traballo algunhas das características máis salientables da política lingüística desenvolvida en Galicia. Esta revisión precede á concreción dos trazos que identifican o modelo de planificación lingüística a prol do galego levado a cabo polos poderes públicos galegos.

1.1. Algunhas características estruturais da política lingüística en Galicia

A revisión das características principais das prácticas planificadoras institucionais permítenos subliñar algúns dos elementos que definen o modelo específico de política lingüística desenvolvido en Galicia por parte dos poderes públicos. Antes, é preciso concretar as liñas de actuación máis relevantes na política lingüística institucional galega⁵.

En primeiro lugar, convén sinalar que podemos analizar a política lingüística institucional en Galicia na medida en que se puxo en marcha o goberno galego (a Xunta de Galicia) a finais dos anos setenta, tras a aprobación do Estatuto de Autonomía (en 1981), e na medida en que o goberno galego puxo en marcha unha estrutura e distintos mecanismos e procedementos para institucionalizar a lingua galega. Así, o goberno galego levou a cabo unha política lingüística que se concretou nun documento

⁵ Comentaremos a continuación as ditas liñas de actuación máis relevantes tendo en conta o obxecto de estudo deste traballo, sen incidirmos noutros aspectos e liñas complementarias que se podería poñer de manifesto de ser outro o foco de atención.

legal básico (a *Lei de Normalización Lingüística*, aprobada por unanimidade no Parlamento de Galicia en 1983), dirixiu as súas actividades a un conxunto delimitado de ámbitos sociais (ensino non universitario, administracións públicas e medios de comunicación públicos, principalmente), e deseñouse unha xestión centrada nun conxunto de prácticas planificadoras nos ámbitos da sensibilización ante o galego, da formación lingüística, das publicacións etc. É dicir, houbo unha determinada política lingüística institucional concretada e desenvolvida mediante unha determinada praxe planificadora.

En segundo lugar, e con respecto ás ideoloxías lingüísticas, o goberno galego foi configurando un xeito de orientación planificadora, denominada ‘bilingüismo harmónico’ (cf. Regueiro 1999). Partindo da premisa de que o bilingüismo individual e social é unha realidade lingüística óptima, considérase que a promoción do galego —a lingua propia de Galicia por razóns históricas— non debe supoñer a ‘anormalidade’ ou a minusvalación social do castelán —lingua *de facto* en Galicia por mor da súa introdución temperá. Interpretase, xa que logo, a situación actual como un estado de cousas que non debe sufrir alteracións significativas debido á intervención consciente e activa da política lingüística institucional.

Esta ideoloxía lingüística foi fortemente criticada pola súa inconsistencia teórica e polo feito de concederlle unha ollada acrítica ao proceso de presión sufrido pola lingua galega ao longo da historia. Considerar a situación sociolingüística actual como o punto de partida e de chegada supón prescindir dos procesos históricos e dos conflitos político-sociais que conduciron ao galego á realidade actual, da cal parece moi difícil saír sen unha intervención consciente, profunda e planificada⁶.

En terceiro lugar, respecto dos obxectivos da política e da planificación lingüística institucional, o goberno da Xunta de

⁶ Sen entrarmos agora a valorar en profundidade o contido e as implicacións desta liña de argumentación, semella perfectamente argumentable apostar polo plurilingüismo social e individual en Galicia e defender ao mesmo tempo a restauración social do galego, empregando para iso as ferramentas e as técnicas da planificación lingüística (cf. Monteagudo 2002: 36).

Galicia perseguíu en todo momento a finalidade de non xerar ningún tipo de conflictividade social por cuestións lingüísticas (cf. Cidadanía 2002: 67 e ss.). Enfocouse a promoción do galego como un asunto individual e non colectivo, e como un asunto de convencemento e de persuasión. Mesmo en ámbitos sociais regulados (por exemplo, no ensino non universitario), intentouse evitar calquera tipo de conflito derivado da inserción do galego neses ámbitos e nesas funcións sociais, mesmo chegando a situacións anómalas de a administración non controlar nin impedir o incumprimento dos preceptos legais sobre a implantación educativa e escolar do galego, tal como se establece nas diferentes normativas sectoriais.

En cuarto lugar, cando nos detemos a considerar os axentes da planificación lingüística institucional, destaca a escaseza de tales axentes institucionais significativos. Na práctica, a Dirección Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia é o único axente significativo da política lingüística galega. No fondo ese feito supón a inexistencia dunha política lingüística que procure a diversificación dos axentes institucionais e que tente afondar na asunción de responsabilidades por parte dos diferentes organismos e institucións públicas (locaís, provinciais, comarcaís etc.). Deste xeito foise edificando unha maneira de conducir a praxe planificadora baseada nunha axentividade mínima, pouco diversificada e escasamente profesionalizada. Esta cuestión da xestión profesional da planificación lingüística levaríanos a considerar necesariamente a existencia de infraestrutura técnica e de servizos lingüísticos (cf. Dobao 1999; García Conde 1999, 2002; e García Conde & Vaquero 1996).

E, en quinto lugar, respecto dos contidos, a maior parte das prácticas planificadoras (campañas, accións, liñas de actuación etc.) cara á recuperación do galego centráronse en conseguir que os individuos modificasen os seus hábitos lingüísticos individuais para facelos máis favorables ao galego, pero sen forzar situacións, procesos ou eleccións (consonte o obxectivo de non conflictividade lingüística xa comentado anteriormente). En consecuencia, o proceso de normalización do galego contémpala-

se máis como unha elección individual ca como un proceso social politicamente estruturado e planificado.

1.2. O modelo da planificación lingüística institucional galega

A política lingüística institucional desenvolvida en Galicia está baseada na combinación de dous trazos simultáneos e complementarios: por unha banda, trátase dun modelo de escasa densidade planificadora; e por outra banda, trátase dun modelo que se fundamenta nunha escasa intervención sociolingüística.

En primeiro lugar, estamos ante un modelo de planificación morno ou de baixa intensidade, que supón a realización dunha política lingüística de escasa densidade e diversificación. Sería inexacto afirmar que non houbo un esforzo de revitalización do galego desde os poderes públicos. Probas de que tal esforzo existiu son a capacidade de investimento en forma de recursos económicos dedicados á promoción da lingua, case exclusivamente desde a Dirección Xeral de Política Lingüística. Ou tamén é significativo o feito de que se incidise considerablemente nos aspectos formativos, coa finalidade de conseguir un aumento cualitativo da competencia lingüística en galego e un maior coñecemento da variedade estándar da lingua. Tamén é relevante neste sentido a incidencia na política de publicacións en galego ou as intervencións lingüísticas en sectores sociais diversos, implementadas a maior parte das ocasións en forma de actuacións illadas e non periódicas.

Noutros casos, as actuacións realizadas puxeron claramente de manifesto limitacións e insuficiencias na organización e na xestión da política lingüística. Por exemplo, o status e funcionamento dos servizos lingüísticos e de normalización lingüística, ou o mesmo status dos xestores da planificación –lingüistas e técnicos de normalización lingüística– non só careceu de concreción práctica senón que supuxo un fallo moi profundo na definición de quen deben ser os mediadores e os xestores dunha parte substancial do proceso de recuperación da lingua.

Constatamos, polo tanto, que se levou a cabo unha actuación en política lingüística pero que tivo unha intensidade esca-

sa e careceu de densidade e de diversificación. Foi, en definitiva, unha política lingüística 'reactiva' e pouco práctica, unha actuación á defensiva ou, utilizando un símil deportivo, 'ao ralenti' (Subiela 2003).

O segundo trazo que enunciabamos anteriormente é o que ten que ver coa intervención sociolingüística pouco profunda en que se fundamenta, e, por conseguinte, non se dan aproveitado adecuadamente todos os mecanismos de que dispón a planificación lingüística para contribuír a que as situacións lingüísticas cambien na dirección que consideramos correcta.

Por un lado, estamos ante una política lingüística carente de incidencia social profunda, que conduza a un cambio significativo nas condutas lingüísticas da sociedade galega. Esa falta de incidencia social podemos concretala: *a*) na falta de actividades centradas directamente no aumento dos usos sociais da lingua, sobre todo dos usos informais e interpersoais; *b*) na falta de actividades que tendan a incidir directamente na modificación efectiva das actitudes lingüísticas; *c*) na ausencia de actividades que persigan a recuperación dos mecanismos de transmisión primaria en galego; e *d*) en actividades que persigan o horizonte da introdución do galego en ámbitos de fonda trascendencia social: medios de comunicación audiovisuais privados, sectores empresariais e económicos, tecnoloxías da información e da comunicación, universidade etc. E, por outro lado, percibimos que se renuncia á implementación de actuacións de recuperación do galego que supoñan, ao menos na teoría, conflitos por cuestións lingüísticas, mesmo no caso de ámbitos sociais regulados legalmente.

En consecuencia, os obxectivos normalizadores son moi limitados e aparentemente insuficientes, teñen escasa incidencia para deter o avance da substitución lingüística ou para conseguir a regaleguización dos sectores sociais que xa abandonaron o galego.

En certos casos observamos os efectos combinados das dúas características que acabamos de comentar –escasa densidade e pouca intervención social. Por exemplo, a inexistencia ata finais de 2004 dun plan de planificación lingüística, a aparente

descoordinación nalgunhas das actuacións lingüísticas levadas a cabo, ou a realización de intervencións aparentemente pouco planificadas. Ou tamén a falta de avaliación dos resultados da formación lingüística e das actividades de corrección e asesoramento parece responder a un certo desinterese por coñecer os puntos fortes e débiles que puidesen conducir ao planificador a obter resultados máis atinados.

Parece claro que a ideoloxía lingüística subxacente determina en grande medida a extensión e a profundidade das prácticas planificadoras. Nese sentido pódese establecer, sen demasiada dificultade, unha vinculación directa entre a ideoloxía do bilingüismo harmónico e o alcance das prácticas planificadoras que se realizaron en Galicia. E é por iso que tal ideoloxía supuxo, na teoría e na práctica, unha limitación no entendemento da planificación como instrumento real de transformación da realidade lingüística galega. A aplicación intensiva dos instrumentos da planificación lingüística sobre o contexto sociolingüístico galego podía propiciar unha alteración significativa do pretendido equilibrio lingüístico entre as dúas linguas.

A suma de ambas características –política lingüística de escasa densidade e pouco intervencionista– dá como resultado unha dinámica de revitalización da lingua galega que os seus defensores ofrecen precisamente como un modelo para imitar por parte de comunidades con problemas lingüísticos similares. A este respecto hai que ter presente que se trata dunha formulación revitalizadora relativamente fácil de implementar, no sentido de que ten un escaso custo en termos de debate social, de incidencia cidadá, e de conflictividade socio-política. Pero ten, como contrapartidas significativas, o limitado horizonte de obxectivos lingüísticos que se poden acadar coa súa aplicación, ao tempo que se xeran certos niveis de desmobilización e de pesimismo entre aqueles sectores da sociedade con obxectivos revitalizadores máis ambiciosos, que non se senten defendidos nin representados por eses poderes públicos que non asumen unha responsabilidade lingüística maior. Ademais, este modelo leva implícita a dificultade para desenvolver sinerxías entre os poderes públicos e a parte máis activa social e lingüística da socieda-

de civil galega, xa que se establece unha dinámica de desconfianza mutua: os primeiros desconfían dos segundos e viceversa.

O resultado final foi no caso galego un proceso de planificación lingüística de arriba abaixo, cunha orientación tecnocrática moi marcada e cun impacto social moi dubidoso sobre o detemento do proceso de substitución da lingua galega polo castelán, como teremos ocasión de comentar no próximo apartado. Este xeito de entender e de aplicar unha política lingüística favorable ao galego foi edificando un modelo de intervención sociolingüística institucional que se distancia por igual tanto dos modelos fortemente intervencionistas como dos modelos de non intervención, constituíndo ao noso xuízo un exemplo de política lingüística de intervención intermedia, que podemos cualificar como 'de baixa intensidade'.

2. O impacto do modelo galego de política e planificación lingüística

Que efectos tivo este modelo de política lingüística sobre a vitalidade social e sobre o proceso de revitalización da lingua galega? A resposta a esta pregunta resulta clave para concretar a relevancia dun modelo que posúe as características que acabamos de comentar na sección anterior. A revisión de tales efectos pode facer factible e mesmo desexable a exportación deste modelo a outros contextos ou, pola contra, pode supoñer un exemplo negativo que cómpre evitar.

Para comezar, cómpre sinalar que os efectos e o impacto non sempre son facilmente interpretables dado que o factor avaliativo da planificación lingüística institucional galega non existiu como tal. Carecemos na maior parte dos casos de información contrastada sobre o impacto real das campañas, da política de subvencións etc. Ademais, non podemos obviar a dificultade que nos encontramos á hora de distinguir nidiamente entre os cambios sociolingüísticos debidos á política lingüística daqueles que xorden dos cambios sociais xerados na Galicia contemporánea como consecuencia da modernización, da urbanización ou do cambio xeracional.

Tendo en conta as dificultades mencionadas, da política lingüística institucional podemos derivar certas consecuencias claramente positivas para a revitalización do galego. Por unha banda, os ámbitos sociais que foron obxecto de especial atención na *Lei de Normalización Lingüística* de 1983 (ensino non universitario, medios de comunicación públicos e administración autonómica) son nos que podemos atopar un nivel de galeguización máis alto, tanto en termos obxectivos coma en termos comparativos. Malia o que acabamos de afirmar, algúns traballos (cf. Bouzada, Lorenzo & Fernández Paz, 2002, referido concretamente ao ámbito do ensino non universitario) e diferentes sectores sociais poñen de relevo as dificultades e certas limitacións na galeguización nestes ámbitos. A este respecto, pódese sinalar que, co paso dos anos, a posición do galego no ensino non universitario, na administración da Xunta de Galicia e nos medios de comunicación públicos foise asentando e consolidando, a pesar de que sigan a estar presentes certas limitacións a diferentes niveis, sobre todo desde a perspectiva dos sectores sociais moi comprometidos coa promoción do galego.

Se consideramos a evolución dos indicadores de competencia lingüística, lingua inicial, lingua habitual e usos lingüísticos, e actitudes e opinións lingüísticas, a avaliación, aínda que positiva en xeral, ten que ser necesariamente máis coidadosa.

En primeiro lugar, avanzouse considerablemente na adquisición por parte da cidadanía de competencias lectoras e escritas en galego, froito da inserción da lingua –como materia específica e como variedade curricular– no ensino infantil, primario e secundario e como consecuencia da organización da formación de adultos. No cadro seguinte recolleemos o número de persoas que declaran ter capacidade para falar, ler e escribir en galego nos anos 1991 e 2001, procedentes das preguntas lingüísticas do *Censo de Poboación e Vivenda*.

Cadro 2. Coñecemento da lingua galega no período 1991-2001

	Falar		Ler		Escribir	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Menos de 14 anos	356317	196636	241330	171505	212866	164978
	83.67%	87.55%	56.67%	76.36%	50.00%	73.46%
15-29 anos	601003	523166	316891	468561	354898	441829
	91.17%	90.56%	48.07%	81.11%	53.84%	76.48%
30-50 anos	632631	680447	352036	551398	207820	459584
	92.36%	89.54%	51.40%	72.55%	30.34%	60.47%
51-65 anos	444065	431680	182245	305097	94202	229274
	94.62%	92.53%	38.83%	65.39%	20.07%	49.14%
Máis de 65 anos	387086	523905	110435	279840	53655	195764
	94.46%	93.79%	26.95%	50.09%	13.09%	35.04%
TOTAL	91.26	90.79	44.38	69.10	33.47	73.61

Fonte: IGE, 1991; 2001

Aténdonos á información comparativa mostrada no cadro anterior, mentres que na capacidade para falar en galego apenas observamos variacións relevantes no período temporal de dez anos (1991-2001), o aumento da competencia á hora de escribir e de ler en galego é ostensible nos cinco grupos de idade en que dividimos a poboación. A capacidade para ler en galego aumentou máis de vinte puntos en todos os grupos de idade e a de escribir subiu en máis de 22 puntos. Máis aínda: a media de capacidade para ler é en 1991 do 44,38% e para escribir é do 33,47%; en cambio, en 2001 as medias son, respectivamente, do 69,10% e do 73,61%.

En segundo lugar, asistimos a unha considerable mellora da consideración social do galego. En calquera caso, convén ter moi presente que o cambio actitudinal cara a opinións máis neutrais –e mesmo favorables– actuais están parcialmente fundamentadas na disolución dalgunhas das características sociolóxicas que vinculaban a lingua galega con identidades sociais negativas (cf. Bouzada 2003; 2005). Sexa como for, prodúcese un descenso moi significativo das opinións e actitudes lingüísticas explícitas negativas sobre a lingua e sobre os seus usuarios. Malia o dito, algúns estudos recentes (cf. Iglesias, 2002; Seminario de Sociolingüística da RAG, 2003, entre outros) indican que no

nivel das opinións e actitudes subxacentes ou implícitas o nivel de reactividade ante o galego é aínda alto, mesmo no caso dos grupos de idade máis novos. En todo caso, se é certo que a nivel implícito as avaliacións negativas aínda están presentes, tamén é certo que no nivel explícito e declarado a situación cambiou considerablemente a prol dunha consideración máis neutral e positiva cara ao galego nos últimos trinta anos.

E en terceiro lugar, o galego conquistou –ou consolidou, dependendo dos casos– ámbitos de uso nos cales a súa presenza era anecdótica ou inexistente ata o momento. Neste sentido, a realidade hoxe normal e moi estendida da lingua nos usos públicos en contextos formalizados (ámbito político e parlamentario, por exemplo) pode considerarse un avance significativo, aínda que se cadra pode ter con excesiva frecuencia un contido máis simbólico e ritual ca práctico e efectivo. E relacionado co que acabamos de comentar, pódese constatar o aumento da receptividade positiva ante calquera tipo de acción pública desenvolvida en galego.

Todo o que acabamos de comentar forma parte da vertente máis positiva destes vinte anos de intervención lingüística institucional. Encontramos, porén, aspectos menos positivos nalgúns aspectos da evolución sociolingüística da sociedade galega contemporánea. A perda de falantes habituais en galego, a redución na presenza da lingua nos usos informais e a continua caída da porcentaxe de individuos que reciben o galego como primeira variedade no proceso de socialización primaria lévanos a observar deficiencias ou limitacións no alcance da política lingüística institucional no tocante aos mecanismos e aos axentes da transmisión lingüística primaria e sobre o mantemento, a recuperación ou o cambio, dependendo dos casos, dos usos lingüísticos interpersoais e privados e sobre a lingua habitual.

Comprobamos no cadro 3, coa información procedente da enquisa sobre as condicións de vida dos galegos/as en 2003, o paseniño pero imparable descenso na utilización do galego como variedade inicial e o aumento da presenza do castelán nas tarefas transmisoras. Por exemplo, a utilización do castelán

como lingua inicial pasou do 18% nos que hoxe teñen 50 ou máis anos ao 42,6% entre os que teñen menos de 29 anos.

Cadro 3. Lingua en que aprenderon a falar segundo a idade en Galicia

	<i>5-29 anos</i>	<i>30-49 anos</i>	<i>50 ou máis anos</i>	<i>Total</i>
<i>En galego</i>	34.05%	46.95%	70.82%	52.63%
<i>Nas dúas</i>	23.35%	16.97%	11.11%	16.55%
<i>En castelán</i>	42.60%	36.08%	18.07%	30.82%

Fonte: IGE (2004)

E no cadro seguinte, procedente da mesma fonte, constatamos que a distribución da lingua habitual segundo a idade dista de ser uniforme: a utilización do castelán aumenta a medida que descende o grupo de idade e a utilización do galego segue a dirección contraria. Por exemplo, conforme descende a idade tamén descende a porcentaxe de persoas que utiliza só galego ou máis galego ca castelán, mentres que aumenta considerablemente a porcentaxe dos que se declaran monolingües en castelán ou bilingües con predominio desa lingua.

Cadro 4. Lingua habitual segundo a idade en Galicia

	<i>5-29 anos</i>	<i>30-49 anos</i>	<i>50 ou máis anos</i>	<i>Total</i>
<i>Só galego</i>	27.83%	36.65%	58.87%	42.85%
<i>Máis galego ca castelán</i>	16.15%	20.52%	18.74%	18.47%
<i>Máis castelán ca galego</i>	27.80%	21.14%	10.28%	18.82%
<i>Só castelán</i>	28.21%	21.69%	12.14%	19.86%

Fonte: IGE (2004)

Aínda que sabemos que as políticas lingüísticas públicas non son o único mecanismo que teñen un papel central na produción e a reprodución das linguas, sospeitamos que a xestión

lingüística institucional levada a cabo en Galicia non foi quen de encarar coa urxencia precisa e de solventar adecuadamente dous dos principais piares do proceso de substitución social do galego polo castelán: a tendencia cara á ausencia da lingua galega no proceso de transmisión primaria e a caída do uso oral informal do galego, principalmente nas cidades e entre a xente nova.

Por outra banda, mantéñense áreas sociais moi refractarias ás presenza normal do galego: o ámbito da xustiza, as novas tecnoloxías da información e da comunicación, os medios de comunicación privados, o sector da publicidade, ámbitos socioeconómicos e empresariais etc. E cinguido directamente a isto, outro aspecto preocupante é o lento avance dos prestixios sociais vinculados, directa ou indirectamente, coa lingua galega. A limitada e ocasional introdución da lingua galega en espazos sociais de fonda transcendencia socio-económica aféctalle fortemente á imaxe social do galego e repercute en que non se perciba a lingua galega asociada ao ascenso social, e si en cambio se vincula ao castelán, tal como viña ocorrendo ata agora. Tamén neste punto recoñecemos a dificultade á hora de deslindar responsabilidades, dado que as dinámicas lingüísticas da sociedade non son facilmente planificables e modificables desde o poder político. Pero, en todo caso, parece razoable soste que ningún aspecto da vida social dunha lingua sería totalmente inmune a unha política lingüística decidida a modificar os aspectos que afectan negativamente á vitalidade da lingua.

En resumo, producíronse cambios significativos na adquisición da lingua e nas actitudes xerais ante ela, pero non foron tantos os logros cando se considera o proceso substitutorio en tanto que tal proceso, xa que continúa a perda de falantes habituais e é pouco significativo o proceso contrario: a galeguización de falantes iniciais e/ou habituais de castelán.

Tampouco podemos negar que, tendo en conta o que acabamos de sinalar, os efectos acadados pola política lingüística institucional galega poden avaliarse de forma moi diferente segundo o horizonte político-ideolóxico dos axentes sociais implicados. Así, mentres que para o goberno galego os efectos da súa política lingüística son os mellores que se podían esperar dadas

as condicións estruturais e conxunturais existentes, para outros axentes sociais que procuran obxectivos revitalizadores máis profundos perdeuse unha oportunidade histórica e actuouse baixo mínimos.

Conclusións

O modelo de política lingüística posto en marcha en Galicia na última parte do século XX está baseado nunha intervención lingüística de baixa intensidade desenvolvida a partir dunha determinada interpretación da situación sociolingüística da lingua galega, dunha ideoloxía lingüística específica, favorable ao bilingüismo social, e dunha concepción das prácticas planificadoras centrada no obxectivo de non provocar ningún tipo de conflitividade na sociedade galega por motivos lingüísticos.

Tendo en conta as características deste modelo e as súas consecuencias, tal como acabamos de mostrar nas páxinas anteriores, que podemos concluír respecto do impacto do modelo galego de planificación lingüística? Se o principal problema do galego é a incidencia do proceso de substitución social polo castelán, debemos considerar en que medida a dita planificación da revitalización social do galego foi quen de variar o vieiro substitutorio. A substitución constitúe un proceso social multidimensional e complexo pero, ao tempo que recoñecemos a súa multidimensionalidade e complexidade, debemos ter en conta os elementos que conforman o núcleo principal da substitución: no caso do galego, a falta de transmisión primaria da lingua, o mantemento de falantes habituais urbanos, ou a falta de prestixios sociais vinculados co seu uso. Se avaliamos estes aspectos, a valoración ten que ser negativa, dado que os indicadores dos que dispomos aventuran que a lingua galega non está significativamente mellor posicionada hoxe en comparación con respecto a hai vinte anos na transmisión lingüística primaria, nos usos orais espontáneos urbanos ou nos prestixios sociais.

Máis éxito tivo a planificación lingüística institucional noutros aspectos vinculados coa vitalidade de calquera lingua

natural pero que non podemos considerar nucleares ou centrais: mellorou considerablemente a competencia lingüística, principalmente na lectura e na escritura do galego, a lingua é máis visible socialmente, os usos formais -orais e escritos- aumentaron, as actitudes explícitas son neutrais ou abertamente positivas etc. O feito de que estes aspectos non sexan nucleares non empece o interese por eles e a avaliación positiva que resulta da revisión do traballo feito.

Unha derradeira cuestión para comentar debe ser a de reflexionar sobre a exportabilidade deste modelo de intervención institucional a outros contextos similares. Parece lóxico pensar que a súa aplicabilidade -ou non- debe estar en relación cos obxectivos que se marquen os planificadores e coa situación sociolingüística e socio-política de partida. Hai que ter en conta, tal como xa sinalamos anteriormente, que este modelo aplicado en Galicia xera escasa conflictividade social por motivos lingüísticos entre a cidadanía. Como contrapartida, non se garante a recuperación plena da lingua, senón que o obxectivo parece máis ben encamiñado cara a un proceso de mantemento lingüístico, cos puntos fortes e coas limitacións que un proceso de tales características ten.

Referencias bibliográficas

- Dobao, X.A. (1999): "O status do técnico en normalización". En *Actas dos II Encontros para a Normalización Lingüística (28-30 de outubro de 1998)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 35-42.
- García Conde, S. (1999): "Propostas básicas para o funcionamento e status legal dos SNL/SL". En *Actas dos II Encontros para a Normalización Lingüística (28-30 de outubro de 1998)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 19-34.
- García Conde, S. (2002): "O proceso de normalización lingüística desde unha administración local: a experiencia do conce-

- llo de Santiago". En H. Monteagudo et al., *A normalización lingüística a debate*, Vigo, Xerais, 47-82.
- García Conde, S. & I. Vaquero (1996): "Os servicios de normalización lingüística: proposta básica de funcionamento". *Cadernos de Lingua* 14, 101-16.
- Bouzada, X. (2003): "Change of values and the future of the Galician language", *Estudios de Sociolingüística* 3(2)/4(1), 321-342.
- Bouzada, X. (2005): "Cambio de valores e o futuro da lingua galega". *Grial* 165, 80-93.
- Bouzada, X. & A.M. Lorenzo Suárez (1997): *O futuro da lingua. Elementos sociolingüísticos para un achegamento prospectivo da lingua galega*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Bouzada, X., A. Fernández Paz & A.M. Lorenzo Suárez (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume II: educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Cidadanía (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume I: Política lingüística: análise e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- CIS (Centro de Investigaciones Sociológicas) (1994): *Conocimiento y uso de las lenguas en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- CIS (Centro de Investigaciones Sociológicas) (1999): *Conocimiento y uso de las lenguas en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Fernández, M.A. (1991): "Coordenadas sociais e dinámica do bilingüismo galego". *Grial* 110, 239-262.
- Fernández Rei, F. (1996): "Espagnol-galicien". En H. Goebel, P. Nelde, Z. Starý & W. Wölck (1997), *Kontaktlinguistik / Contact linguistics / Linguistique de contact. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlín: Mouton de Gruyter, 1285-1295.
- Hermida, C. (1992): *Os precursores da normalización*. Vigo: Xerais.

- IGE (Instituto Galego de Estatística) (1992): *Censo de Poboación e Vivenda de 1991. Idioma*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia (4 vols).
- IGE (Instituto Galego de Estatística) (2001): *Censo de Poboación e Vivenda de 2001*. [información accesible en liña: www.ige.xunta.es].
- IGE (Instituto Galego de Estatística) (2004): *Enquisa de condicións de vida das familias. coñecemento e uso do galego (ano 2003)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Lorenzo Suárez, A.M. (1997): "Planificación lingüística e dinamización: reflexións sobre o modelo de normalización lingüística en Galicia". En A.M. Lorenzo Suárez (ed.), *Dinamización e normalización lingüística*: Vigo: Universidade, 101-131.
- Lorenzo Suárez, A.M. (1999): "A xestión normalizadora en Galicia: encadramento, características e propostas de funcionamento". En *Actas dos II Encontros para a Normalización Lingüística (28-30 de outubro de 1998)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 7-18.
- Lorenzo Suárez, A.M. (a saír): "The social revitalisation of the Galician language: Institutional linguistic policy and planning in Galicia". *Language Policy*.
- Mariño, R. (1998): *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Monteagudo, H. (1997): "Quince anos de política lingüística en Galicia (1981-96). Notas para un balance". *Grial* 136, 527-548.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, H. (2002): "A lingua galega na sociedade: descrición actual e perspectivas de futuro". En VV.AA., *A normalización lingüística a debate*. Vigo: Xerais, 7-46.
- Monteagudo, H. & A. Santamarina (1993): "Galician and Castilian in contact: historical, social and linguistic aspects". En R. Possner & J.N. Green (eds.), *Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance (=Trends in Romance Lin-*

- guistics and Philology. Volume 5*. Berlín: Mouton de Gruyter, 117-173.
- Regueiro Tenreiro, M. (1999): *Modelo harmónico de relación bilingüe en Galicia*. Santiago de Compostela: 3catorceuroEdicións.
- Rodríguez Neira, M.A. (2003): "Language change in Galicia from a socio-linguistic viewpoint", *Estudios de Sociolingüística* 3(2)/4(1), 75-112.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (coords.) (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (1995): *Usos lingüísticos en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (1996): *Actitudes lingüísticas en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Siguan, M. (1992): *España plurilingüe*. Madrid: Alianza Editorial.
- Subiela, X. (2002): "Política lingüística en Galicia". En VV.AA., *A normalización lingüística a debate*. Vigo: Xerais, 83-130.
- Turell, M.T. (2001): "Spain's multilingual make-up: Beyond, within and across Babel". En M.T. Turell (ed.), *Multilingualism in Spain. Sociolinguistic and Psycholinguistic Aspects of Linguistic Minority Groups*. Clevedon: Multilingual Matters, 1-56.